

Capitolul II.3.

Patria română

II.3.1. Cultul patriei-mamă

Construirea identității presupune cristalizarea unor concepte și afecte despre patria-mamă. Fiecare comunitate națională se legitimează la un spațiu geografic, înțeles ca matca primordială și generatoare a identității sale. Construirea conștiinței identității impune în mod necesar dezvoltarea unor afecte și atașamente față de acest spațiu. Acesta poate să corespundă cu statul în care grupul comunitar locuiește sau poate să fie altă entitate geografic-teritorială (în cazul grupurilor naționale minoritare, care se pot considera cetățenii unui stat, dar identitar să se simtă fii altei patrii).

În procesul construirii identității naționale în jurul noțiunii de patrie se clădește un adevărat cult, având în centru pe Mama-Patrie. Conform analizei lui Edgar Morin, mitologia matri-patriotică îmbracă forma unei adevărate religii, cu ceremonii, obiecte sacre (drapel, monumente ale morților, cultul Patriei-Mamă, cultul eroilor și martirilor). „Ca orice religie ea se hrănește cu dragoste, care este capabilă să inspire fanatism și ură.”¹

Care sunt elementele prin care școala încerca să fundamenteze la nivelul conștiinței copiilor atașamentul față de patrie ?

Palierul unu este cel conceptualizării, în care noțiunea de patrie este utilizată și impusă generic. „Ni-i patria o mumă comună crescătoare,/ Duiosă scutitoare și bună-nvățătoare” este unul dintre învățămintele pe care copilul și le însușea din manualul de prime cunoștințe al lui G. Săulescu². Urmau orele de catehism, la care elevul învăța că „patria se numește locul sau țara aceea unde cineva s-a născut, unde trăiește, unde își are averea și unde își trăiește viața. Către patria lor toți oamenii au datorii : pentru că patria este o mumă de obște a tuturor oamenilor ce lăcuiesc în locul acela, de la ea au avere, de la ea au cinste și de la ea au toate câte le trebuiesc pentru viață” scrie Aaron Florian în manualul său de catehism din anul 1834, și fragmentul îl regăsim în toate edițiile ulterioare³. În afară de manualele de catehism, încercări de definire a conceptelor de patrie și națiune întâlnim cu precădere în manualele de geografie. „Patria este coprintul tuturor ființelor, de la frunzuța ierbii până la stelele cerului ; din pământul patriei dobândește omul întâiu toate sentimentele frumuseților naturii, de ceea sunt cele mai dulci,

1. Edgar Morin, *L'État-Nation*, în *Théories du nationalisme*, coord. Gil Delannoi și Pierre-André Taguieff, Paris, 1991, p. 322.

2. Săulescu, *Întâiele cunoștințe*, 1842, p. 113.

3. Aaron, *Catehism*, 1834, p. 97. Dintr-un alt manual elevul învăța același lucru : „Patria este locul sau țara unde ne naștem, unde trăim, unde avem starea, cinstea și toate foloasele vieții noastre. Către patrie care este o mumă a noastră de obște avem datorii să o iubim mai mult decât pe oricare alt loc sau țară...” (*Catehism*, 1846, p. 63).

mai dorite și mai neuitate... , oriunde-l va arunca soarta vieții.”⁴ Nu este lipsit de interes faptul că Dimitrie Jianu include în lucrarea sa un capitol intitulat *Pentru patrie*. Aceasta este „locul unde ne-am născut, am crescut și ne avem părinții și locul nostru”, iar patrioții sunt „acea carii sunt de un neam cu noi și vorbesc aceeași limbă ce și noi o vorbim”⁵.

Palierul doi este cel al concretizării. De exemplu, manualul lui Jianu specifică elevilor că patria se numește România – este vorba de Țara Românească –, iar locuitorii, „patrioții”, se numesc români. „Țara mea se numește Moldova” scria G.R. Melidon⁶. În orice caz, până la Unire, patria reprezenta unitatea politico-statală a Țării Românești, sau Moldovei, pentru ca după 1859 manualele școlare să precizeze, normal, că „România este Patria Noastră”⁷. Ceea ce este cu adevărat important este faptul că din deceniul 7, manualele de citire vor începe să cuprindă lecții speciale, intitulate *Patria mea*⁸, *România*⁹ sau *Țara*¹⁰, care aveau ca scop, dincolo de prezentarea unor cunoștințe generale despre statul român, inducerea primelor elemente identitare în memoria copiilor. Aceștia învățau că sunt „de națiune Română, pentru că părinții lui sunt Români”¹¹, iar țara în care locuiesc se numește România liberă¹² /precizare absolut necesară, pentru a se putea introduce mai târziu informații despre celelalte teritorii locuite de români, considerate a fi tot părți din România/. Identitatea de român îi este conferită copilului de faptul că aceasta este țara în care s-a născut, trăiește, pe care o iubește ca pe mama sa și tot aici s-au născut și au trăit *părinții, moșii și strămoșii* săi Români¹³. Într-un manual de istorie din aceeași perioadă regăsim exprimată aceeași concepție. Astfel, deschizând al doilea manual al lui Florențiu – cel din anul 1872 –, elevul află încă de la prima lecție faptul că el se numește *Român* pentru că s-a născut și trăiește în țara română și pentru că părinții și moșii săi se trag din Romani, care „au fost cel mai mare popul ce a existat pe pământ și care a lăsat de moștenire civilizațiunea și instituțiile sale tuturor popoilor actuali ai globului”¹⁴.

Tratarea patriei ca o mamă comună duce, indiscutabil, la stabilirea unei legături matri-filiale între ea și locuitori. Scopul educativ era clar: crearea sentimentelor de legătură și solidaritate între membrii comunității, care trebuie să se considere fiii aceleiași mari familii. Urmare, toți fiii patriei sunt frați. Edgar Morin vorbește de o „bipolaritate a mitului național reprezentată pe de o parte de fraternitatea între «copiii patriei», iar la celălalt pol, fraternitatea mitologică apare ca o fraternitate biologică, care unește ființele de același sânge, ceea ce tinde să suscite mitul secund (biologic eronat) al «rasei comune». Astfel, ideea de națiune comportă un rasism virtual, care se actualizează în momentul în care cel de-al doilea pol devine determinant. În secolul al XIX-lea, polemica franco-germană a pus în relief această bipolaritate. Disputa asupra Alsaciei și Lorenei a radicalizat

4. Genilie, *Geografie istorică*, 1835, p. 227. Genilie alocă paginile 235-246 unei discuții generale despre patrie, patriotism și patrioți.

5. Jianu, *Mentor sau abecedar*, 1836, p. 88.

6. Melidon, *Prietenul tinerimii*, 1856, p. 29.

7. Gorjan, *Elemente*, ed. XI, 1876, p. 15.

8. Creangă, *Metodă*, 1872, p. 49.

9. *Carte de citire*, p. I, cl. II, 1875, pp. 135-137; *Carte de citire*, p. II, cl. III, 1875, pp. 153-159.

10. *Învățătorul copiilor*, 1871, pp. 99-100; 1875, pp. 106-107.

11. Creangă, *Metodă*, 1872, p. 49.

12. *Învățătorul copiilor*, 1875, p. 106.

13. *Ibidem*; vezi și ed. 1871, pp. 56-57.

14. Florențiu, *Noțiuni de istoria*, 1872, p. 3. Fragmentul se regăsește și în edițiile ulterioare.

opoziția între concepția franceză care făcea din Națiune o stare de spirit, un «suflet» comun care presupunea adeziunea spiritului și sufletului indivizilor, și concepția germană, care insista pe apartenența quasi-biologică la un popor unic din punct de vedere etnic. În această concepție, Alsacia și Lorena erau indubitabil germane prin datul etnico-lingvistic german, în timp ce în concepția franceză ele erau franceze prin alegere și voință¹⁵.

În condițiile în care cultul patriei-mamă devine o componentă a educației, și în situația în care observăm că disputa asupra naturii identității naționale a fost /și mai este/ atât de complexă, problema pe care ne-am pus-o a fost cum s-a reflectat la nivelul școlii românești conceptul de „fii ai patriei”. Ce este esențial: sângele sau adeziunea liberă la valorile naționale românești? Cine erau considerați fii ai Țării Românești sau ai Moldovei, respectiv ai României, după 1859? Beneficiau de această calitate toți locuitorii sau numai o parte? Care au fost criteriile de selecție preferate de elitele epocii pentru educația elevilor?

Înainte de această incursiune în universul raporturilor patrie-locuitori, credem că o privire asupra noțiunilor de *nație*, *națiune*, așa cum erau ele reflectate de cartea școlară, ne-ar putea ajuta să înțelegem evoluția concepției despre mitul patriei-mamă. În general, definițiile le găsim în manualele de geografie. „Nația” – conform manualului lui Aaron Florian – este „o societate mare alcătuită de un număr de seminții¹⁶ ce vorbesc tot o limbă și au un fel de obiceiuri și năravuri¹⁷”. Genilie utilizează și el aceeași schemă, afirmând că „nația este o mare societate, compusă din toate popoarele de aceeași viță, limbă, strămoși¹⁸”, iar Melidon îl secondează: „*neam și națiune* se numește întrunirea oamenilor carii au același început, același traiu și mai cu seamă aceeași vorbă¹⁹”. Zaharia Antinescu încearcă o delimitare între conceptele de popor și de nație, primul fiind totalitatea locuitorilor unei țări, iar cea de-a doua cuprinzând „toți oamenii care locuiesc împreună într-o țară și vorbesc împreună una și aceeași limbă alcătuiescu la un locu o nație”. Pentru a fi mai bine înțeles, el explică că „nația mea se numește *națiea Română*”, iar națiunea română „este alcătuită din toți românii câți se află pe pământ²⁰”. Ediția din anul 1871 a *Învățătorului copiilor* cuprinde o lecție special dedicată *națiunii*²¹. Elevii învățau că „sunt de aceeași națiune toți oamenii ce au țara lor, au același început, vorbesc aceeași limbă, au aceeași religie și același obiceiuri²²”. În condițiile în care manualele reflectă clar concepția germană despre națiune²³, care ar fi unghiul din care se reflecta în procesul de învățământ relația locuitorilor din Principate cu teritoriul patriei?

În manualul său de catehism, Aaron Florian rămâne la nivelul unor generalități generoase, fără să fie foarte precis în explicații. Pe de o parte, el leagă ideea de patrie de locul nașterii și de locuire, pe de altă parte consideră că „patria este o mumă de obște a

15. Edgar Morin, *op.cit.*, p. 322.

16. În ediția din anul 1834 apare termenul *familii*.

17. Aaron, *Manual de geografie*, 1839, p. 6.

18. Genilie, *Prințipuri de geografie*, 1841, p. 45.

19. Melidon, *Istoria*, 1875, p. 9.

20. Antinescu, *Geografia*, 1876, p. 16.

21. *Națiunea*, în *Învățătorul copiilor*, 1871, pp. 56-57. În edițiile ulterioare lecția este eliminată.

22. *Ibidem*, p. 56.

23. Cu privire la percepția conceptului de națiune în gândirea secolului al XIX-lea, a se vedea și: Dorina Grăsoiu, *Națiunea în gândirea romanticilor noștri*, „Revista de istorie și teorie literară”, 1975, t. 24, nr. 4, pp. 523-531.

tuturor oamenilor câți lăcuiesc în locul acela”. Introduce și termenul de compatrioți, care trebuie „iubiți ca niște frați ce s-au născut, care trăiesc și petrec tot într-o patrie cu dânsul...”. Deci apartenența la o corpul patriei este dată de naștere și locuire pe un anumit teritoriu. Singura delimitare pe care o introduce este de esență religioasă, dar cu multe ambiguități. El spune că „religia patriei care este temeiul și fericirea vieții, s-o păzească drept și prin fapte bune și să se silească ca s-o iubească și alții de religii străine”²⁴. Această ambiguitate a manualului se va păstra până în edițiile din anii '60, când remarcăm o delimitare, nu mult mai tranșantă, dar cel puțin mai clară. Dacă apartenența prin naștere și locuire își păstrează importanța, se introduce în manual un nou criteriu, acela al *națiunii* din care face parte individul și „al căreia este pământul patriei pe care locuiește”²⁵. Dacă Aaron Florian lăsa lucrurile într-o delicată coadă de pește, un alt manual de catehism din anul 1846, și tot din Țara Românească, aduce o nouă lumină asupra problemei. Pe de o parte, clasic deja, fiii patriei sunt cei care s-au născut și trăiesc în țara respectivă, aceștia însă, au datoria să iubească pe „conaționali lor, adică pe aceia care sunt tot de un sânge cu noi, care au același nume ca și al nostru și care vorbesc tot o limbă cu noi, și să ne silim a face să înflorească iubirea și unirea între toți conaționali spre împuternicirea și fericirea nații și a patriei”²⁶. Și A.T. Laurian sesizează necesitatea unor ierahizări în atașamentele afective, și atunci precizează „întâi trebuie iubiți cei de o patrie și o nație, și în sfârșit pre toți oamenii fără deosebire”²⁷. După unirea din 1859, observăm o tranșare explicită a raportului dintre locuitorii noului stat și teritoriul patriei. „România este patria noastră, adică țara ai cărei fii suntem, pentru că aici ne-am născut noi, precum și părinții noștri. Este țara carei după legi ne supunem, căria trebuie să-i servim ca cetățeni și ca soldați precum și ai guvernului ei. Românii sunt concetățenii noștri; ei vorbesc aceeași limbă ca și noi; ei au aceleași datorii și drepturi ca și noi când vom fi mari.”²⁸ Aceasta deoarece „patrie se numește țara aceea, în care poporul ce-o locuiește este stăpân pe sine și are puterea de a-și regula după voie interesele sale; țara în care locuitorii au aceeași limbă, aceleași obiceiuri de trai, aceleași legături de sânge, de frăție și de dragoste”²⁹. „În patria mea trăiesc mulți români; acești români sunt cetățenii țării mele; ei sunt frații mei. Românii sunt datori a se iubi și a se ajuta unul pe altul la toate nevoile lor. Eu iubesc pe toți frații mei români de animă...”³⁰ Se încearcă stabilirea unei legături numai între locuitorii români, căci „aceste locuri, care de atunci s-au stăpânit de moși-strămoșii noștri și până acum la noi, cu toate năvălirile limbilor asupra lor, tot s-au păstrat numele de Țara Românească și locuitorii de Rumâni, carii sunt *înfrățiți* /s.n./ între dânșii cu credința, și limba și cu dragostea neamului, adică a iubirii de Rumân”³¹. Mai ales din deceniul 7, ideea pe care manualele școlare o reflectă cu multă autoritate este aceea a României stat-națiune al românilor. Corpul național este exclusiv românesc. „În țara noastră locuiesc ca la 5 milioane de români... Dar în afară de români, în România liberă trăiesc și mulți străini precum

24. Aaron, *Catehism*, 1834, p. 99.

25. *Ibidem*, 1869, pp. 46-47.

26. *Catehism*, 1846, p. 63.

27. A.T. Laurian, *Catehism creștinesc*, 1857, p. 175.

28. Gorjan, *Noul metod*, I, 1876, p. 30.

29. Cristescu, *Manual de istorie*, 1877, p. 10.

30. Creangă, *Metodă*, 1872, p. 49.

31. Jianu, *Mentor sau abecedar*, 1836, p. 89.

jidani, unguri, greci, lipoveni, ruși, bulgari, nemți. Însă România este numai a Românilor și numai ei singuri au drept a o stăpâni; pentru că străbunii noștri au vărsat pâraie de sânge spre a o apăra, timp de mai mult de 1700 ani contra multor cumpliți dușmani care vroiau să le-o ia”, iar despre Carol I elevii află că este domnul românilor³². Pare că adopțiile nu sunt posibile. Trecutul este cordonul ombilical ce leagă patria-mamă România de fiii săi români. Patria asigură legătura cu strămoșii. „Căci tot pământul României, văz că este rumenit cu sfântul sânge al Eroilor, care lucește încă pe toate verdurile ei, crescute din sângele vitezilor români, luptându-se pentru drepturile patriei, dintr-a căror picături au răsărit florile privilegiurilor și bunurilor ce ne-au mai rămas, de le avem până acum.”³³

Încă de la clasa I, copiii intrau în contact cu o poezie a lui Ion Heliade-Rădulescu aleasă de autorii de manuale pentru a ilustra legătura dintre sentimentul religios și cel național. Cultul Patriei-mamă devine element educativ la fel ca și cultul Tatălui ceresc. „Avem cu toți în cer un singul comun Pater: / Lui laudă în secol! Lui glorie țarie! / Jos avem cu toți comuna noastră Mater, / O patrie duioasă – Trăiască România!”³⁴

II.3.2. „Țară frumoasă și bogată”. Specificul agricol

„Țara mea are câmpii mănoase/Dealuri înalte cu mândre flori/ Izvoare limpezi și răcoroase/ Un cer albastru prea rar cu nori/. Țara mea are limba sonoră,/ Ce se vorbește în Paradis/ De Sfinții îngeri ce înconjoară/ Pe-acel ce lumii să fii! ... a zis”³⁵ sunt două strofe dintr-o poezie pe care elevii aveau obligația să o memoreze. Ca parte componentă a identității românești se urmărea dezvoltarea convingerii că pământul românesc este o parte a lumii binecuvântată de soartă și mai ales de Dumnezeu prin frumuseți și bogății cu totul și cu totul speciale. Atât Țara Românească, cât și Moldova sunt reprezentate în manuale ca teritorii posedând calități mult superioare altor state. „Natura a avut ambiția a dăruii României o mare îndestulare mănoasă de produse, de care puține pământuri scot ca Țara Românească... În scurt acest fericit pământ, cultivat mai bine, ar face dispută cu cele mai cultivate ale Europei. Puține locuri înfățișează prospect așa pitoresc ca România, prin munții, dealurile, câmpiile, planurile, verdurile și codrii cei mari!”³⁶ Manualul de geografie al lui Aaron Florian oferă despre Țara Românească o imagine idilică și senină, un adevărat corn al abundenței în care „pe dealuri sunt sădite vii ale cărora vin cu bunătatea apropiie să covârșească pe cele ungurești, pe câmpii se fac bucatele cu puținică osteneală a lăcuiitorilor, în râuri se găsește aur și sunt cei mai delicați pești, iar pădurile au cele mai bune lemne de construcție sau facere de corăbii”³⁷. Apoi sunt înșiruite generos toate bogățiile mișcătoare și nemișcătoare ale spațiului românesc. La fel și Moldova beneficiază de o climă „sănătoasă, stămpărată și plăcută, anotimpurile ei sunt potrivite câte trei luni, care toate să par că ar avea câte o însușire dată cu deosebire de la Pronie pentru folosul locuitorilor”³⁸.

32. *Învățătorul copiilor*, 1875, p. 107.

33. Genilie, *Geografie istorică*, 1835, p. 229.

34. Barbu Ștefănescu, *Carte de lectură*, 1869, p. 124; J. Alexie, *Conductorul școlarului*, 1874, p. 38.

35. Creangă, *Metodă*, 1872, p. 69.

36. Genilie, *Geografie istorică*, 1835, p. 185.

37. Aaron, *Manual de geografie*, 1839, p. 12.

38. Scriban, *Mică geografie*, 1838, p. 13.

După 1859, noul stat devine posesorul acestor calități. Elevii învață din manualele de geografie că „România este țara cea mai productivă din toată Europa în cereale precum : grâu, porumb, orz, seară și altele, în legume și poame de tot felul ; în animale domestice precum : boi, cai, oi, capre și altele ; în păsări domestice precum : găini, găsece, curci, rațe și altele și în pesci precum : somnu, crapu, păstrăvi și altele”³⁹ și „puține țări posedă atâtea râuri, pâraie, eleșteie și izvoare... Nici o țară nu posedă atâtea pâraie ca România”⁴⁰, sau „râurile fac ca țara noastră să fie una dintre cele mai frumoase și mai fertile țări din Europa”⁴¹, iar „munții României au o privire măreață și seamănă cu pozițiunile Elveției”⁴². Se poate întâmpla ca atitudinea unui autor să evolueze de la o scriitură impersonală spre elogierea virtuților naturale ale patriei. Este cazul lui A. Gorjan. Dacă în ediția din 1869 este destul de echilibrat, aproape neutru în prezentarea teritoriului României, din 1874, condeiuul său se înmoaie în cerneala educației patriotice, așa că elevul învață că „pământul României este cel mai productiv din Europa, mai ales la grâu, porumb, orz, etc.”⁴³. „România este o țară eminentamente agricolă, fiindcă posedă terenul cel mai favorizat de natură pentru toate producțiunile agricole. Pământul românesc este atât de roditor încât au produs totdeauna îndeajuns, nu numai pentru Românul care l-au muncit, dar și pentru barbarii carii l-au călcat”, și apoi, într-o notă de subsol, Melidon pomenește faptul că „România, în timpul Turcilor, purta numire de kelerul adecă magazinul de îndestulare al Imperiului Otoman. Astăzi ea este unul dintre grânarele Europei”⁴⁴. În continuare, Melidon susține că se poate vorbi de o trăsătură identitară a românilor legată de caracteristicile solului patriei, și anume *profesia de agricultor*. Aceasta este o îndeletnicire „strămoșească și națională, pe care poporul român o privește ca făcând parte din Românismul său ca și limba, ca și religiunea, numindu-se cu egală mândrie, *Roman, Crescin și Tierran*”. Pentru a-și susține ideea, Melidon face apel la cele mai insolite exemple, amintind că țaranul numește pâinea „facia lui Dumnezeu și crede că, în tăieturile de la capătul firului de grâu, este sculptat (săpat) chipul lui Traian”⁴⁵. Credința și istoria își dau mâna pentru a susține caracteristicile naționale. În concepția lui Melidon, iubirea de țară trebuia să se îmbine, mai ales în sufletele elevilor din școlile sătești, cu iubirea de agricultură. „...Românul se numește cu mândrie pe sine *țaran agricultor*, adică om de țară, lucrător de pământ, și nicicum *ciocoi și venetic*, adică schimbător de loc și ocupându-se numai cu marafeturi de vorbe și de hârtii. Astfel, învățătorul să nu cumva să depărteze mintea copiilor de la agricultură, singura meserie mai națională și mai temeinică, căci pământul rodește în veci și dă mai sigur decât orice alte meserii... Altfel, orice îndemn din partea învățătorului, care ar îndemna pe săteni a se ocupa cu altceva decât cu agricultura, departe de a le folosi, le va fi de cea mai mare vătămare ; căci popii și logofeții se vor înmulți așa de tare, încât nu vor mai avea din ce trăi, și întreaga țară va sărăci așa cât nici sapă de lemn să nu mai fie. Învățătorul dar să

39. Nitzulescu, *Prescurtare de geografie*, 1873, p. 23. În ediția a II-a din anul 1875 exemplele au fost eliminate. Zaharia Antinescu este și mai ferm când afirmă sentențios : „cel mai productiv pământ din Europa este România” (Antinescu, *Geografia*, 1876, p. 27).

40. Frunzescu, *Geografie*, 1871, pp. 25, 32 ; vezi și Antinescu, *Geografie*, 1876, p. 25.

41. Popescu, *Geografia*, 1875, p. 27.

42. Antinescu, *Geografia*, 1876, p. 25.

43. Gorjan, *Elemente*, ed. VI, 1874, p. 30.

44. Melidon, *Manualul învățătorului*, 1874, p. 127.

45. *Ibidem*.

puie pe elevi să citească numai cărți de morală, de istorie și de științe fizico-naturale și să dea exemplu de lucrări agricole, ocupându-se cu semănături sau grădinării îmbunătățite și părăsind orice alte ciocoituri cu fraze și poezii.”⁴⁶

II.3.3. Devoțiunea față de patrie

Patria este o mamă care naște și are grijă de fiii săi. Aceștia, la rândul lor, au o serie de obligații. Un personaj dintr-un manual de citire își sfătuia ascultătorii: „Copii, când vă veți face mari să vă iubiți patria, căci ea este mama care vă nutrește”⁴⁷. Acest lucru presupune că patria trebuie iubită, apărată, și niciodată părăsită. Mitul continuității își dezvăluie astfel încă o valență, el sugerând copiilor faptul că una dintre datoriile fundamentale ale cetățenilor este să nu-și abandoneze niciodată patria. „Românii sunt și până astăzi singurul popor care nu emigrează nici măcar individualmente și, pe când toate celelalte popoare numesc pământul de nascere numai cu numele de *patrie*, adică pământul părintesc, Românii numesc țara lor *moșie*, adică pământ strămoșesc, ceea ce presintă o idee de vechime și de stabilitate mai mare.”⁴⁸ Elevul învață că nu trebuie să uite niciodată că „amorul pentru țara sa este cea dintâi datorie a omului luminat și că izvorul de fericire pentru o nație este contribuțiunea generală (obștească)”⁴⁹, iar interesul acesteia prevalează în fața celui individual. „Fiecare trebuie, spre binele patriei sale și a compatrioților săi să ajute după putința sa, și să împiedice răul de obște, măcar de ar suferi pagubă într-ale sale.”⁵⁰ Așa cum copiii sunt datori să se comporte cu părinții lor într-un anume mod, tot așa față de mama-patrie trebuie adoptat un comportament adecvat. „Să fie om bun, cinstit și drept, căci atunci se laudă patria când locuitorii ei sunt oameni de omenie, de treabă și cinstiti, buni și drepti.”⁵¹

Manualele conțin o serie de mesaje directe, imperative, menite a cimenta legătura dintre copil și patrie. „Tot cetățeanul e dator a-și iubi patria”⁵² sună una dintre propozițiile propuse elevilor ca exercițiu de citire, iar un altul continuă „dulce și plăcut e a muri pentru patria sa”⁵³, iar „fiece Român este dator a pune binele și pacea țării mai presus de ale sale”⁵⁴, pentru ca în vremuri dificile, patria să nu fie nevoită să constate „fiii amu născut și amu crescut, și aceia se leapădă de mine”⁵⁵. Pentru o educație cât mai eficientă, se recomandă folosirea unor exemple din istoria antică (Mucius Scaevola, Regulus, Cincinnatus), a căror morală este evidentă pentru educarea sentimentelor de atașament față de patrie⁵⁶. Trebuie amintit faptul că George Melidon dedicase lucrarea sa de istorie fiului său în vârstă de 4 ani ca îndemn „spre iubire de neam și țară, singurele adevărate

46. *Idem, Istoria*, 1876, pp. 87-88.

47. Creangă, *Metodă*, 1872, p. 38.

48. Melidon, *Istoria*, 1876, pp. 111-112.

49. Istrati, *Amicul copiilor*, 1860, p. 33.

50. *Prietenul tinereții*, 1846, p. 304.

51. Aaron, *Catehism*, 1834, p. 99.

52. Codrescu, Gusti, *Abecedar*, 1867, p. 8; Iarcu, *Abecedar*, 1865, p. 32.

53. Iarcu, *Abecedar*, 1865, p. 32.

54. Puiu, *Prescurtare din istoria*, 1876, p. 44.

55. Creangă, *Metodă*, 1872, p. 49.

56. Melidon, *Istoria*, 1876, pp. 11-12, 87.

virtuți și avere”. „Omul creștin, moral și social” urma să fie produs cu precădere la orele de catehism, unde printre datoriile ce-i reveneau, elevul le învăța și pe cele față de patrie. „Fiecare om e dator să-și iubească și să-și cinstească patria sa, căci acela care nu-și iubește și nu-și cinstește patria nu e vrednic să lăcuiească pe pământul patriei, nu e vrednic să aibă nimic pe pământul patriei, și nu e vrednic nici să trăiască pe pământul ei.”⁵⁷

II.3.4. Sacrificiul pentru patrie

„Țara noastră este aceasta, adică România, care s-a numit așa de la noi, Rumânii lăcuiorii ei, către care avem o datorie fiecare Rumân în vremea păcii să nu-i tulburăm liniștea cu fapte urâte și nevrednice de cinstea ei, ci trebuie să o folosim cu slujbele și ostenele noastre, împlinind cu credință slujba ce ne este încredințată de dânsa. Și când s-ar întâmpla ca țara noastră să cază în primejdie, să se bată de vrăjmași, atunci ca să nu ne pierdem neamul, slobozenia, biserica și mormintele părinților noștri, trebuie să ne pierdem și însuși viața pentru apărarea ei, și atunci care din noi va muri pentru mântuirea neamului e adevărat mocenic și următoriu lui Hristos, pentru că și mântuitorul Hristos a murit pentru mântuirea neamului omenesc.”⁵⁸ Patria reprezintă pentru autorul nostru un produs complex, care înglobează în structura sa fundamentele identității românești: comunitatea cu valorile ei (religia, libertatea) și trecutul. Dincolo de îndemnurile imperative „nimic nu este mai dulce decât a muri pentru patria sa”⁵⁹ cuprinse în manualele de catehism, impresionarea copiilor se realizează cel mai bine prin exemple. Și cine alții decât domnitorii pot servi drept modele de comportament? „Ștefan, însă ca un adevărat erou, socoti de cuviință ca mai bine să moară în mână, apărând drepturile patriei, decât făcând pace /cu turcii/ să primească condiții așa înjositoare.”⁶⁰ Elevii erau sensibilizați prin versurile mobilizatoare ale lui G. Sion, care le aminteau că în trecut „era sacră datoria/ Pentru țară a se lupta: / A se duce-n bătălie/ Și-al său sânge a-l vărsa”⁶¹.

Educarea sentimentelor patriotice se realizează prin exemple nobile. „Este de laudă silință ce pune Decebal în apărarea Patriei? – se întreabă și își întreabă cititorii V.A. Urechia. Patriotismul justifică călcarea de jurăminte ce făcu Decebalu?”⁶² (referitor la episodul cu Longinus). Elevii învăță că este preferabilă moartea sclaviei și exilului, în acest sens fiind utilizat exemplul lui Decebal.

Ideea sacrificiului pentru patrie este asociată celei de proprietate. „Apoi omul care posedă un pământ este totdeauna gata a-și sacrifica până și viața pentru conservarea lui și a patriei întregi. Învățați pe sătean, la toate ocaziunile, cum să scie a-și păstra pământul și cu legea ca cetățian, și cu arma ca Român și cu munca ca om liber și independent.”⁶³

57. Aaron, *Catehism*, 1834, p. 98.

58. Jianu, *Mentor sau abecedă*, 1836, p. 89. Manualele de catehism cuprindeau îndemnuri asemănătoare. „...Când patria se va afla în primejdie, să nu ne îndăm a ne jertfi chiar viața pentru scăparea ei; căci într-alt chip perzându-o pe dânsa, nu pierdem numai ce avem într-însa, ci ne pierdem chiar pe noi înșine” (*Catehism*, 1846, p. 63).

59. Aaron, *Catehism*, 1877, p. 30.

60. Albineț, *Manual*, 1845, p. 105.

61. Ștefănescu, *Carte de lectură*, 1871, p. 134.

62. Urechia, *Istoria Românilor*, 1862, p. 10.

63. Melidon, *Manualul învățătorului sau elemente*, 1874, p. 130.

II.3.5. Românul și autoritățile

Educația patriotică se împletește cu cea civică. Civismul este o formă prin care individul își manifestă iubirea față de țară, îndeplinindu-și obligațiile de bun creștin și cetățean ascultător. Cele cinci datorii sfinte care trebuie să fie respectate sunt „către Dumnezeu, către Patrie și stăpânire, către născători, către moraliscii părinți, adică către preoți bătrâni și învățători”, precum și ajutorul față de cei aflați în nevoi⁶⁴. Civilitatea presupune nu numai patriotism, ci și loialitate față de „stăpânire”. În primul rând, prin orele de catehism se încearcă educarea unui individ pentru care „datoriile supușilor către stăpânire sunt cele mai de frunte : pentru că după Dumnezeu, aice pe pământ stăpânirea îngrijește de buna petrecere și fericirea tuturor oamenilor... , stăpânirea face și ține liniștea și pacea în țară... Stăpânirea păzește de vrăjmași și făcătorii de rele viața noastră, averea noastră și orice lucru”⁶⁵. În acest adevărat paternalism statal, copilul învață că este dator să „cinstească stăpânirea, să o asculte, să-i fie credincioși al doilea după Dumnezeu, pentru că de la dânsa vin toate îmbunătățirile într-o țară”⁶⁶ și să „împlinească fără cârtire toate poruncile ce le dă prin dregătorii săi”⁶⁷. Ideea se păstrează în întreaga perioadă pe care am studiat-o, manualul lui Aaron Florian cunoscând ediții succesive până în anul 1889, cu modificări minime, mici reduceri de text care nu afectează concepția generală, sau modernizări ale limbajului. Astfel, chiar și în 1877, titlul se păstrează *datoriile supușilor față de stăpânire* ; abia în deceniul 9, în loc de *stăpânire* se introduc termenii *guvern și autorități*. Modelul civic propus se bazează pe un adevărat raport feudal, ierahic. Individul este fără dubiu considerat un supus, nu un cetățean care are statul în serviciul său pentru că plătește impozite. Este vorba de un raport autoritar părinte-fiu în care părintele, respectiv statul se ocupă de fericirea tuturor, răspunderea civică a cetățenilor materializându-se în obediență, „adânc respect și supunere către orice persoană din înalta dregătorie”, elevii fiind sfătuiți ca atunci când „se va întâmpla a se întâlni cu vre-un asemenea, vor fi datori a-și descoperi capul de departe, iar când vor trece să-i salute printr-o aplecare de cap”⁶⁸, bucurie maximă la plata contribuțiilor către stat⁶⁹ și rugăciuni pentru ca Dumnezeu să țină stăpânirea „în pace și liniște spre a putea face pe supuși fericiți”⁷⁰. Modelul educațional propus la orele de catehism este potențat de mesajele de la alte discipline. Astfel, la orele de citire, elevul era îndemnat „și legile păzește”⁷¹, căci „legile sunt identice cu Patria ; căci ele sunt făcute de țară prin intermediul aceluia care o represintă. Respectulu dara pentru legi și magistrați, trebuie

64. Jianu, *Mentor sau abecedar*, 1836, p. 49.

65. Aaron, *Catehism*, 1834, p. 88.

66. *Ibidem*, p. 89.

67. *Catehism*, 1846, p. 59.

68. Petrovici, *Regule scolastice*, 1850, p. 23.

69. „Să plătească cu mulțumire dajdiile ce se cer și să poarte fără cârtire greutățile ce se aruncă asupra tuturor” (*Catehism*, 1846, pp. 59-60) ; „să plătească fieștecare cu bucurie dajdia ce i se cere” (Aaron, *Catehism*, 1834, p. 89) ; în ediția din anul 1877 a aceluiași manual, textul a suferit doar mici modificări de limbaj : „una dintre cele dintâi datorii ale supușilor către stăpânire este a plăti cu bucurie contribuțiunea ce se cere de la toți locuitorii țării” (p. 29).

70. Aaron, *Catehism*, 1834, p. 91. Text identic în ediția din 1877.

71. Săulescu, *Întâiele cunoștințe*, 1842, p. 118.

să se planteze așa de adâncu și de timpuriu în animile junimii, în câtu aceasta să devină pentru dânșii a doua natură”⁷². Astfel, conform unui manual de lectură, „cea mai mare nelegiuire sau crimă face acela care complotază împotriva Domnului stăpânitor al statului sau se înțelege cu vrăjmașii patriei împotriva acesteia. Aceeași pedeapsă merită și acela care în obște defaimă, obrăznicește legile și poruncile stăpânirii, își bate joc de dânsule, sau îndrăznește chiar a rupe și a mânji înscrierile ce le cuprindu, și se află lipite pe ulițe și pe zidurile publice”⁷³. Și manualele de citire reflectă ideea că civismul reprezintă îndeplinirea cu bucurie a obligațiilor. „Fiecare bun cetățean se supune bucuros legilor și plătește contribuțiunile ce le cere statul pentru că acestea se fac spre binele tuturor.”⁷⁴

Dincolo de educarea atitudinilor de respect și ascultare față de autoritățile statului, manualele încearcă să inducă sentimente de atașament față de conducător, valori sentimentale ce sunt asociate patriotismului. Remarcăm acest procedeu în întreaga perioadă studiată. Citirile sunt pline de istorii morale care au drept scop să dezvolte atașamente față de „stăpânirea care ocrotește învățăturile”⁷⁵, iar produsul școlii regulamentare primea sfaturi ce trebuiau să-l facă ascultător față de „Dumnezeu, Domn și părinți”. Școlarul învăța *rugăciunea tinerimei către Dumnezeu*, prin care acestora li se reamintea că una dintre datoriile lor era să devină „cetățeni vrednici... și credincioși, supuși ai Domnului și ai stăpânirii și chivernisitori buni ai caselor noastre. Adu-ți aminte Doamne de prea bunul nostru Domn, subt care și prin care am ajuns a vedea lumina ce răsare neamului românesc din scoalele de la sate: întărește-l întru pornirile lui și-i dăruiește sănătate și viață îndelungată ca să ne putem simți multă vreme fericiți sub prea blândul lui schiptru...”⁷⁶.

Dacă manualele de istorie sunt mai predispușe pentru crearea unor sentimente de atașament față de un domnitor/conducător, nici manualele de geografie nu sunt imune la acest gen de propagandă. Având motive bine întemeiate, într-o societate în care cuvântul tipărit nu numai că era controlat, dar putea fi o sursă de putere în 1840, serdarul Scarlat Tâmpeanu scria în cartea sa de geografie: „acum Prințul Domnitor al Țării aceștia este MĂRIA SA ALECSANDRU DIMITRIE GHICA: om foarte blajin, cu bune aplecări asupra omenirii, neinteresat, iubitor de dreptate și doritor fierbinte de înflorirea Patrii și dezvoltarea neamului rumânesc”⁷⁷.

Indiferent de numele personajul adulat, putem să schimbăm numele fără a crea probleme, generație de generație, copiii erau învățați că una dintre datoriile lor față de patrie era aceea de a fi ascultători față de domnitorul „părinte al patriei”, care veghea asupra lor și poate, de ce nu, și gândea pentru ei. Se induce ideea unui paternalism, a unei protecții din partea domnitorilor de tip părinte-copil. Despre Radu Negru, Aaron Florian afirma cu duioșie că a fost pentru Țara Românească „un prinț vrednic și un tată dulce”⁷⁸. Retorica educativă este aceeași generație de generație. Așa cum copilul școlii regulamentare trebuia să păstreze toată viața ca pe o amintire sfântă emoția și mândria întâlnirii, în diverse momente, cu principele domnitor, tot așa mai târziu elevii erau îndemnați față de Cuza sau Carol I. „...Iară junimea ce vă înconjoară, tresăltând de

72. I.P. Eliade, *Elemente de pedagogie*, 1869, p. 352.

73. Melidon, *Prietenul tinerimii*, 1856, p. 283.

74. *Carte de citire*, III, cl. IV, p. 4.

75. Gherasim Gorjanul, *Școlarul sâtean*, 1840, p. 48.

76. *Abecedar moral*, 1839, pp. 69-70.

77. Tâmpeanu, *Geografie*, 1840, p. 15.

78. Aaron, *Idee repede*, 1835, p. 40.

bucurie, la ideea că Alteța Voastră Serenissimă, i-ați asigurat o patrie, va păstra în totdeauna în inima sa, adâncu întipărită, imaginea iubită a Suveranului său, care a venit astăzi să-i încunună cu coroana muzelor, dându-le premii de distincțiune cu mâna sa augustă... Acești copii, ajunși oameni în vârstă și părinți de familie, vor povesti urmașilor lor, că ei întâiu la 3 iuliu 1866, au avut fericirea de a primi cunune și premii, de la Alesul de două ori al Națiunei, de la întâiul suveranu român, din strălucita casă a *Hohenzollernilor*.⁷⁹ Îndemnul, extras dintr-un discurs din anul 1866 al președintelui Consiliului permanent de instrucțiune publică, dincolo de protocolul impus de astfel de ceremonii, lasă să transpară destul de clar substratul educativ. Să nu uităm că I.P. Eliade, în metodică sa, indica profesorilor să nu separe „augustulu nume alu Domnului de imaginea sacră a Patriei. *Domnulu este reprezentantele Patriei*, sau mai bine zis Patria personificată.⁸⁰

Serbările cuprindeau poezii închinată domnitorului sau se deschideau cu imnuri special compuse pentru acesta⁸¹. La Școala Normală de Învățători Carol I din București, elevii urmau să cânte în cor în fiecare duminică după rugăciunea de seară cântecul *Carol-Vodă*⁸², iar miercuri seara intornau imnul *Elisabeta Doamna*, pe versurile lui George Melidon⁸³.

Modelul comportamental față de stat și autorități era bazat pe un pasivism civic de esență paternalistă. Reprezentarea autorității în mentalul individului trebuie să se asocieze unui legături de tip „tată-patriah”, cum o numea Edgar Morin⁸⁴.

II.3.6. Simbolurile naționale

Simbolurile naționale, elementele ce conferă „imaginea emblematică a statului”⁸⁵ reprezintă o cale de autoreprezentare în mintea copilului a personalității naționale. Ele sunt puntea de legătură între trecut și viitor. De aceea, în manualele de geografie autorii nu se mulțumesc numai cu prezentarea succintă a stemei/stemelor, ci încearcă să ofere o explicație cât mai plastică a acesteia/acestora. Descrierea stemei devine o biografie concentrată în câteva informații și aprecieri. Ea cuprinde părinții și profilul moral al poporului respectiv. Marca Țării Românești reprezintă un vultur care este „semn al întinsei stăpânirii a Romanilor”⁸⁶, purtând o cruce „simbolul credinței și a biruinții

79. „Buletinul Instrucțiunii Publice”, 1866, iulie, p. 580.

80. I.P. Eliade, *Elemente de pedagogie*, 1869, p. 352.

81. Serbarea de la Sfântul Sava din 5 Decembrie 1867, de ziua patronimică a liceului, s-a deschis cu „unu imnu pentru Domnitoru compus de d. Francheti și bine executatu de elevii școliei” („Buletinul Instrucțiunii Publice”, 1867, sept.-dec., p. 62).

82. Versurile G. Sion, muzica Al. Flechtenmacher.

83. *Imnuri și rugăciuni cântate de elevii Școlii Normale din București*, aranjate și predate de Ioan Cartu, membru și profesor la Conservatorul Român, Asilul Elena Doamna și Școala Normală din București, București, 1870, în AȘNC.

84. Edgar Morin, *op. cit.*, p. 322.

85. Michel Pastoureaux, *L'état et son image emblematicque*, în *Culture et ideologie dans la genese de l'état moderne*, Actes de Table Ronde organisé par CNRS et l'École française de Rome, Roma, 1985, pp. 145-153.

86. „Vulturul, semn rămas de la Romani, strămoșii Românilor” (Genilie, *Principe de geografie*, 1851, p. 32). La Laurian vulturul reprezintă „simbolul romanității creștine” (Laurian, *Geografie*, cl. III, 1855, p. 70); Săulescu, *Întâiele cunoștințe*, 1842, p. 59.

Românilor în care pururea se încred, pe cap poartă o coroană, simbolul măririi și puterniciei strămoșilor noștri carii domniau peste lume, în ghiare ține sabia și busduganul, simbolurile bărbăției și biruinței, stă deasupra fulgerului lui Joes, simbolul puterii celei prea înalte ce domniază peste fenomenele atmosferei”. Același manual, pentru Moldova, amintește faptul că simbolul zimbrului sau bourului este o moștenire de la Romani, „carii pe stindardele lor purtau semnul bourului sau taurului”⁸⁷. Zimbrul reprezintă „bărbăția, agricultura, cumpănita ocârmuire și victoria”⁸⁸.

După Unire, interpretarea stemei comune păstrează simbolistica anterioară. Pasărea este în continuare *vulturul roman* și înseamnă inteligență și vigilență⁸⁹; *zimbrul* sau *bourul* este simbolul agriculturii⁹⁰; femeia este Dacia Romană⁹¹, iar leul este un simbol al puterii⁹²;

Manualele de geografie prezintă și culorile naționale. Interesant că la sfârșitul deceniului al 7-lea, un autor de manuale se simte obligat să defalce prezentarea acestora pe cele două provincii România Moldavă și România Munteană, cum le numește el⁹³. Pătrunderea drapelului tricolor în mentalul și afectivitatea copiilor se realiza nu numai prin mesajele transmise în timpul orelor de studiu, ci și prin punerile în scenă de la serbările școlare. În anul 1868, la o școală din București, învățătorul pegătește pentru asistență poezia lui George Tautu „Românul”, recitatorii „purtând fiecare un micu drapel cu tricolorul național”⁹⁴.

II.3.7. Memoria locurilor – locuri ale memoriei

Imaginarul fiecărui popor este populat de o serie de locuri ale memoriei⁹⁵, care îl ancorează în istorie și îi dau conștiința existenței sale de-a lungul timpului. Ele sunt fapte trecute și petrecute, persoane sau chiar locuri în cel mai pur sens geografic. Legate de un eveniment, de cele mai multe ori de o reușită, importanța lor constă în faptul că ele își depășesc simpla semnificație evenimentială și devin cutia de rezonanță a unor impulsuri valorice și comportamentale. Implantarea lor în mentalul colectiv nu mai înseamnă numai cunoașterea lor în sine, menirea lor fiind declanșarea unor afecte și chiar comportamente. Locul asociat cu evenimentul sau invers, reprezintă exemplaritatea. Pomenirea lui, ca la jocurile mecanice, trebuie să declanșeze în conștiința indivizilor un evantai de sentimente.

87. Săulescu, *Întâiele cunoștințe*, 1842, pp. 54-59: *Despre marca țării ce este bourul*; Gusti, *Geografie*, 1849, p. 52; Genilie, *Principe de geografie*, 1851, p. 45.

88. Scriban, *Mică geografie*, 1838, p. 23; „simbolul puterniciei, al înțelepciunii, al agriculturii și al îndestulării” (Săulescu, *Întâiele cunoștințe*, 1842, p. 59); „simbolul puterii, a hărniciei, a agriculturii și a îndestulării” (Gusti, textul apare în toate manualele sale de geografie).

89. Gallin, *Geografia*, 1869, p. 12.

90. Javolschi, *Geografia*, 1860, p. 20; Gallin, *Geografia*, 1869, p. 12.

91. Gallin, *Geografia*, 1869, p. 12.

92. *Ibidem*.

93. *Ibidem*.

94. *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1868, iulie-august, pp. 293-294.

95. A se vedea *Les lieux de la mémoire*, coord. Pierre Nora, vol. I-III, Paris, 1993.